

Тема. 4. Специфіка етнонаціональних відносини

План

1. Поняття «етнонаціональні відносини». Типи етнонаціональних відносин.
2. Проблеми етнонаціональних відносин.
3. Міжетнонаціональний конфлікт

Проблема етнонаціональних відносин посідає одне з перших місць серед проблем сучасності. Під її натиском розпалося багато імперій, а наприкінці ХХ ст. — СРСР і Югославія. Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (Ольстер), Бельгії (фламандсько-валлонський конфлікт), Канаді (англо-канадський і франко-канадський конфлікти), у США (негритянське, мексиканське, кубинське питання) та ін. Сам факт існування понад 2000 національно-етнічних спільностей свідчить про наявність особливого типу соціальних відносин, що характеризуються як відносини національні (міжнаціональні).

1. Поняття «етнонаціональні відносини». Типи етнонаціональних відносин.

Існують різні визначення поняття «етнонаціональні відносини»:

Етнонаціональні відносини — відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку — націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями;

Етнонаціональні відносини в Україні – відносини між особами, групами осіб, організаціями, установами та іншими суспільними утвореннями з приводу питань консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Ці відносини бувають *трьох типів*:

- 1) рівноправні;
- 2) відносини панування й підлеглості;

3) відносини, що передбачають знищення інших суб'єктів.

Політичні аспекти етнонаціональних відносин проявляються у:

- рівноправності націй;
- співвідношенні національних та міжнаціональних інтересів;
- національному самовизначенні, виборі оптимального національно-державного устрою народів;
- підготовці та представництві національних кадрів у структурах влади;
- діяльності національних рухів, партій і громадсько-політичних організацій;
- діяльності міжнародних організацій по врегулюванню міжнаціональних конфліктів;
- взаємозв'язок між національними елітами;
- вільному розвитку національних культур та мов;
- формуванні політичної культури міжнаціонального спілкування, політичних традицій народів.

В етнонаціональних відносинах відображена сукупність соціальних відносин. Визначальний вплив на них справляють економічні й політичні чинники, причому політичні частіше стають ключовими, вирішальними. Це зумовлено насамперед значенням держави як важливого чинника розвитку нації.

Життя засвідчує, що етнонаціональні відносини — це міцний сплав національного й політичного.

2. Україна поліетнічна держава. Найбільш точні дані стосовно сучасної етнонаціональної структури українського суспільства, якими оперує наукова думка, подає Перший всеукраїнський перепис населення (5 грудня 2001 р.).

Згідно з ним, в Україні проживають представники близько 130 національностей та народностей. Дозволимо нагадати, що за переписом кількість українців становила 37,5 млн. осіб (77,8% всього населення), традиційних етнічних меншин: росіян – 8,3 млн. осіб (17,3%), білорусів -276 тис. (0,4%). молдаван – 259 тис. (0,5%), кримських татар – 248 тис. (0,5%), болгар – 205 тис.

(0,4%), угорців – 157 тис. (0,3%), румун – 151 тис. (0,3%), поляків – 144 тис. (0,3%), євреїв -104 тис. (0,2%), вірмен – 100 тис. (0,2%), греків – 91 тис. (0,2%), німців – 33,3 (0,1%). Інші народи представлені в Україні меншими групами (окрім ромів – 47 тис, азербайджанців – 45 тис. та грузинів – 34 тис.) або поодинокими респондентами.

Головними проблемами в етнонаціональних відносинах є:

- проблеми рівноправності й підлеглості;
- нерівності економічного й культурного розвитку;
- міжнаціональної ворожнечі;
- розбрату, недовіри й підозри на національному ґрунті.

3. Міжетнонаціональний конфлікт.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття демонструє переконливі зразки того, що етнічний чинник є джерелом напруженості. Дедалі більшої актуальності набуває здатність етнічності політизуватися та закладений у цьому мобілізаційний потенціал.

Інтенсивність національних почуттів багато в чому залежить від політики, від ступеня її відкритості стосовно інших народів або, навпаки, від міри концентрації на власних проблемах і пошуках ворога. За умов системної кризи суспільства, розпаду держави відбувається політизація етнічності, яка є основою досягнення політичних цілей. Цей процес розвивається за принципом “ланцюгової реакції” та “сполучених посудин” і, як правило, призводить до загострення міжетнічних відносин, до боротьби за перерозподіл влади, та як наслідок, до виникнення феномену “етнополітичної мобілізації”. Поняття “мобілізація” широко застосовується в соціології суспільних рухів, у політичній лексиці тощо. К. Дженкінс, узагальнюючи його тлумачення, визначає мобілізацію як “процес, за допомогою якого група одержує і використовує ресурси для досягнення поставлених цілей”.

У структурі етнічної мобілізації перша фаза – “заклик” або “внутрішній ресурс мобілізації”. А процес реалізації внутрішніх ресурсів складається з етапів:

- конструювання і мобілізація “народності”;
- політизація етнічної спадщини;
- “етнічне очищення”.

Конструювання й мобілізація народності є відтворенням інтелектуальною елітою властивих своєму етносу традицій, звичаїв, мови, їх популяризація заради відновлення етнічної ідентичності.

На етапі політизації етнічної спадщини історичний досвід етносу стає значним політичним ресурсом. Те, що раніше було традицією, стає зброєю в культурній та політичній боротьбі за відтворення національної державності. Етнічну спільність, її культуру на цьому етапі перетворюють на абсолютну цінність, яка потребує захисту від чужих культур, тобто вона має залишатися “чистою”. Представники такої культури мають бути захищені від “чужого”, яке формується за допомогою образу “ворога”. Вказуючи на небезпеку, яка виходить з такого перебігу обставин, Л. Нагорна акцентує увагу на тому, що етнодомінантна, законсервована ідентичність проявляє себе ворожістю та агресивністю, а й за певних умов насильством щодо “інших”, “не наших”. Позитивно або негативно забарвлені образи або стереотипи “інших” етносів завжди існували в масовій свідомості народів.

При цьому у конкретній національній свідомості складається своєрідна ієрархія образів інших національних спільнот. Однак перетворення етностереотипу на “образ ворога” можливе, коли він спекулятивно використовується в політичних цілях.

Феномен етноконфлікту висвітлюється в рамках кількох теорій.

За “*Тріадою Брубейкера*”, посиленню ризику етноконфліктів сприяють такі чинники: процес націоналізації суспільства, яке здобуло незалежність; проживання на території держав етнічних меншин у “стані страху перед маргіналізацією”; зв’язок етнічних меншин зі своєю діаспорою в інших державах

. *Теорія “морозильної камери”* базується на тому, що Радянський Союз штучно “заморозив” національні прагнення, і коли радянська система розпалася, приховані національні рухи “вийшли на поверхню” політичного процесу.

Прихильники саме цієї теорії вважають, що національні рухи призвели до розпаду СРСР.

Як будь-яка узагальнююча концепція, кожна з них має вразливі місця. Дж. Ротшильд, наприклад, свідомий того, що в “чистій” формі жодна з визначених ним моделей не існує.

Етнорадикалізм виникає в межах поліетнічної держави на основі накопичення деструктивного потенціалу в етногрупах. Зазвичай це відбувається у відповідь на штучні спроби влади “сколотити” єдину націю. Етноси, що стали політичними суб’єктами, вступають у боротьбу за монополію на право вважатися нацією, на роль “титульного” етносу. Політизація етносів у межах однієї держави, як свідчить світовий досвід, часто має провокативний характер. Це виявляється у “ланцюговій реакції”, коли один з етносів, а згодом інші активізуються у політичній сфері.

Політизація є об’єктивним процесом, але, водночас, її актуалізація в суспільстві – наслідок політичної діяльності еліт.

Світовий досвід підтверджує, що політизація етнічності зазвичай виникає і розгортається у суспільствах з багатоетнічним складом населення, де між етнічними спільнотами в межах своїх соціальних систем поширені “відносини нерівності”. З боку домінуючої етнонаціональної спільноти вона може призвести до примусової асиміляції, різних форм утиску щодо “чужих”.

Насадження етнічним групам стандартизованих культурних цінностей в умовах етномобілізації порушує паритет інтересів “своїх”/“чужих”.

Мові як символу належить особлива роль, адже саме вона створює унікальне макрополе для духовного життя нації, забезпечуючи її культурний суверенітет. Серед багатьох ознак народів “мовний код – найчіткіший маркер культури” груп. Мова стала сильнішим ідентифікатором, ніж етнос. У той же час мова посідає значне місце серед символів, що роз’єднують суспільство.

З моменту набуття незалежності мовне питання в нашій країні вийшло далеко за межі етнолінгвістичної сфери й набуло відверто

політичного звучання. Ідеологізація мовних відмінностей, що утворилися в Україні протягом її історичного розвитку, являє собою один з впливових чинників ціннісного конфлікту.

Жодна політична криза періоду державного самовизначення України, жодна виборча кампанія не обійшлися без спекуляції фактором білінгвізму. Події політичної історії часів незалежності демонстрували виражену тенденцію зростання соціально-політичної напруги навколо мовної проблеми. Мовне питання призвело до виникнення демаркації кордонів в ідентифікаційних практиках. Метафора “війна мов”, як влучно зазначив С. Римаренко, уже давно ввійшла у дискурс про мовну політику.

Попри багатоетнічність, вживання мов меншин українське суспільство є двомовне. Переважна більшість населення принаймні пасивно володіє двома мовами – українською та російською, кожна з яких тією чи іншою мірою присутня в усіх частинах країни та в усіх комунікативних практиках. Значна частина громадян України володіє російською мовою, принаймні половина надає їй перевагу в повсякденному спілкуванні, а значна частина членів інших груп більш чи менш активно споживає російськомовні культурні та медійні продукти. Амбівалентність масової свідомості відкривала можливості для проведення обережної українізаційної політики в суспільстві. Водночас, вона сприяла посиленню переваги російської мови в багатьох суспільних сферах. А це дало привід деяким політичним силам час від часу порушувати питання про підвищення статусу російської мови.

Міжетнічний конфлікт може виникнути через проблеми:

- викликані відносинами національної нерівності, поділом націй на привілейовані та непривілейовані, на великодержавні та пригнічені;
- породжені різним рівнем економічного і культурного розвитку націй;

- породжені національною недовірою, розбратом і підозрами на національному ґрунті.

Він може складатися з етапів:

- актуалізації націоналістичної ідеології;
- порушення культурних та інституційних прав національних меншин;
- етнічне самоствердження через посилення етноцентризму і створення політичних організацій націоналістичного спрямування;
- “мовна суверенізація” та витіснення інших мов з міжетнічного спілкування, у тому числі за допомогою законодавчих механізмів;
- активне відторгнення “чужого”, створення “образу ворога”, до якого належать представники інших етносів, поступове перетворення етноцентризму в шовінізм, а етнонаціоналізму в етнічний радикалізм;
- формування цілей політичної боротьби – від територіальної культурної автономії до повної державної незалежності;
- “війна законів” з центральною владою або економічна суверенізація;
- реалізація фактичної суверенізації контрольованої території, звернення до міжнародних інститутів у пошуках визнання і підтримки свого права на самовизначення;
- створення етнократичної моделі політичної системи.

Зазначені процеси можуть стати передумовою виникнення дилеми у суспільстві “свій”/“чужий”, “ми”/“вони”, яку зазвичай, зумовлює монополізація влади одним із етносів. А це, в свою чергу, відкриває шлях до створення системи нерівності шансів для реалізації етногрупами своїх політичних можливостей і культурних ресурсів.

Отже, проблема національної консолідації ускладнена ідентифікаційною кризою, ціннісною неоднорідністю соціуму, суперечностями між обстоюванням етнічної, релігійної ідентичності і пошуком нових ідеологічних настанов, співвідношенням загально-громадянських і етнонаціональних пріоритетів. На виникнення ризиків дезінтеграції впливають дії політизованих еліт: вони мобілізують етнічні групи, використовують

цивілізаційну ідентичність як символічний політичний ресурс для реалізації власних інтересів в умовах економічних диспропорцій, соціальної нерівності, внутрішньої політичної нестабільності та геополітичної конкуренції.

Політизація етнічного чинника, конкуренція різноспрямованих моделей національної ідентичності, деструктивні дії політичних еліт щодо штучного загострення питання “розколу” та мовної проблеми стали серйозним викликом територіальній цілісності країни. З великою часткою вірогідності можливо прогнозувати зростання соціальної напруженості, маргіналізацію сегментів соціуму, формування відносин за лінією “ми”/“вони” у просторі соціокультурної дистанції.